

TOELICHTING CULTUURHISTORISCHE EN LANDSCHAPPELIJKE WAARDEN EN KAARTEN

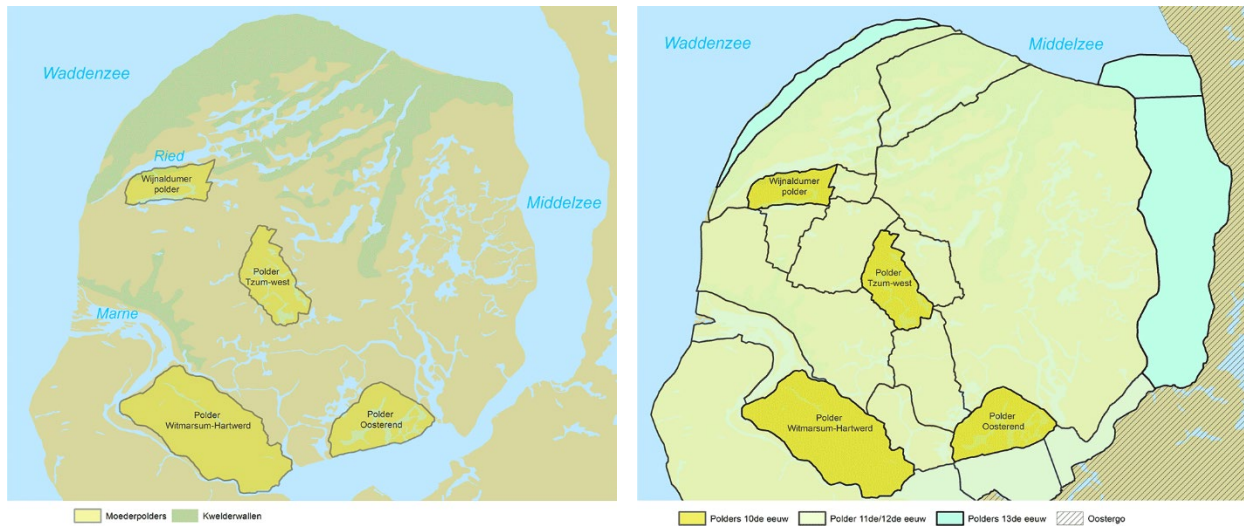
Kruinig perceel bij Dongjum (foto: Provincie Fryslân)

17 november 2020

Inleiding

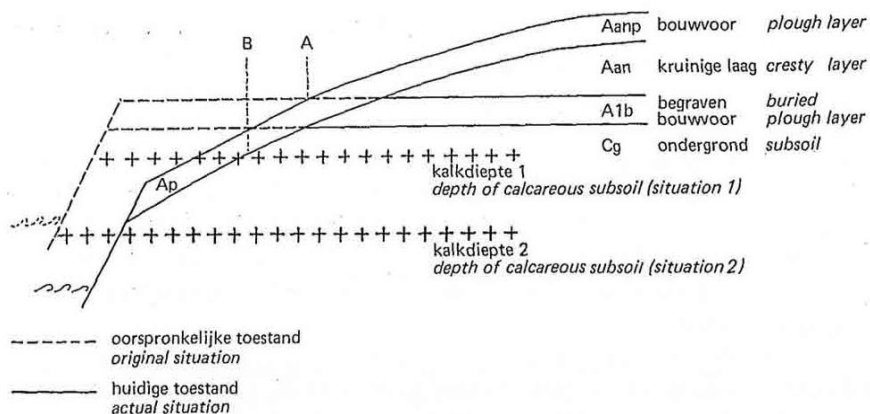
Kwelderwallen van Franekeradeel - Harlingen

De noordwesthoek van Fryslân is een kwelderwallenlandschap. De kwelderwallen zijn ontstaan doordat zand en slib dat door de geulen werd aangevoerd, sedimenteerde langs de randen van hogere platen. De wallen vormden de hogere delen van het landschap en werden al vroeg gebruikt als woonplaats. De kwelderwallen breidden zich in zeewaartse richting uit. De wallen in het noorden zijn daarom jonger en lager dan die in het zuiden. Vervolgens is het land steeds verder ingepolderd, maar in het landschap zijn de kwelderwallen nog altijd zichtbaar.

De kwelderwallen worden gemarkeerd door terpen en oude wegen. Door de sedimentatie van zand en slib, in combinatie met de hogere ligging, waren de kwelderwallen zeer vruchtbaar. Daarom werden ze in gebruik genomen als akkerbouwgrond. Om de afwatering van de akkers te verbeteren werd grond van de randen van de percelen verplaatst naar het midden, waardoor de percelen een bolle ligging kregen. Dit zorgde ook voor risicospreiding; als het een nat jaar was, leverden de gewassen op de hoge gronden meer opbrengst op en bij droogte de lage delen.

Door het langdurig gebruik van de kwelderwallen voor akkerbouw zijn de percelen in de loop der eeuwen steeds boller geworden, waardoor de zichtbaar kruinige percelen zijn ontstaan. De hierna volgende afbeelding illustreert dit proces. Samen met de terpen, de kwelderwallen, de oude slenken en prielen, vormen de kruinige percelen het reliëf in het Waddenlandschap. Kleine kruinige percelen zijn vaak boller dan de grote percelen. Regelmatig komen twee of meer kruinige delen in een groter perceel voor, vaak als gevolg van het samenvoegen van percelen.

Wat het samenstel van kwelderwallen, terpen en de kruinige percelen in het gebied Harlingen - Franekeradeel zo bijzonder maakt, is de opeenvolging van kwelderwallen waarop ze zijn ontstaan. Dit is een zeldzaam verschijnsel in Nederland. Op deze kwelderwallen zien we naast terpen en kruinige percelen ook veel andere bijzondere cultuurhistorische en landschappelijke waarden, zoals state- en stincenterreinen, kloosterterreinen, oude boerderijplaatsen, oude dijken en waterlopen en karakteristieke verkavelingspatronen. In de bestemmingsplannen is ter plaatse van de kwelderwallen een beschermende dubbelbestemming opgenomen, namelijk 'Waarde - Reliëf kwelderwal, terpen en kruinige percelen'. De beleidsregel "Cultuurhistorische en Landschappelijke waarden" geldt ter plaatse van die dubbelbestemming.

De kruinige percelen in het kwelderwallenlandschap zijn van hoge waarde vanwege de cultuurhistorische betekenis en de historie van de landbouw. Ook vanwege de ruimtelijke kwaliteit, waaronder een aantrekkelijk landschap voor bewoners en (recreatieve) bezoekers. Echter zijn de oorspronkelijke kruinige percelen inmiddels lang niet meer in het hele gebied aanwezig.

Beleidsregel Cultuurhistorische en Landschappelijke waarden

Ter plaatse van de kwelderwallen is in de daar geldende bestemmingsplannen de dubbelbestemming 'Waarde - Reliëf kwelderwal, terpen en kruinige percelen' opgenomen. Aan deze dubbelbestemming is een beschermingsregime gekoppeld, waarbij voor het hele gebied dezelfde bescherming geldt.

Met de 'Beleidsregel Cultuurhistorische en Landschappelijke waarden' wordt op perceelniveau een handvat geboden voor toepassing van de binnen het bestemmingsplan opgenomen afwijkingsbevoegdheid. Omdat niet voor alle gronden binnen de dubbelbestemming daadwerkelijk nog sprake is van aanwezige landschappelijke en/of cultuurhistorische waarde, worden er twee categorieën onderscheiden. Er is onderscheid gemaakt tussen gebieden waar onder voorwaarden (meer) ruimte geboden kan worden voor aanpassingen in het landschap (B), en er is opgenomen welke gebieden juist beschermingswaardig zijn (A).

Deze toelichting geeft een beschrijving van de waarden van de gebieden en de keuzes waarop de nieuwe gebiedsindeling is gebaseerd en vastgelegd in de 'Beleidsregel Cultuurhistorische en Landschappelijke waarden'. De volgende kaarten maken onderdeel uit van de beleidsregel:

1. Kaart met A en B gebieden
2. Beoordelingskaart landschappelijke waarden
3. Structuurkaart historische waterlopen en dijken
4. Verkavelingskaart
5. Hoogtekaart

Beschrijving per kaart

1. Kaart met A en B gebieden

Op basis van deze kaart wordt beoordeeld welk beschermingsregime ter plaatse geldt. Dit kan een hoge bescherming zijn (A) of een mindere stringente bescherming (B) zoals vastgelegd in de beleidsregel.

Voor de kaart met de daarop aangegeven 'gebieden A' en de 'gebieden B' geldt dat de kaart wordt begrensd door de contouren van de dubbelbestemming 'Waarde - Reliëf kwelderwal, terpen en kruinige percelen'. De reden hiervoor is dat de beleidsregel alleen werkingskracht heeft binnen de contouren van de dubbelbestemming. Aanwezige, of soms reeds verdwenen, cultuurhistorische en landschappelijke waarden buiten de dubbelbestemming zijn wel meegenomen in de beoordelingskaart (kaart 2).

Het onderscheid tussen de categorieën A en B is gebaseerd op de nog aanwezige cultuurhistorische en landschappelijke waarden. Om welke waarden het gaat, volgt uit de overige kaarten bij de beleidsregel (kaart 2 t/m 5).

De 'gebieden A' bestaan zowel uit losse percelen als uit ensembles. Ensembles zijn aaneengesloten gebieden die gezamenlijk als cultuurhistorisch en/of landschappelijk waardevol zijn aangemerkt. In deze

gebieden is een concentratie aanwezig van cultuurhistorische en landschappelijke waarden zoals kruinige percelen, terpen, stins-, state en kloosterreinen, historische boerderijplaatsen en/of kleinschalige verkaveling. De ter plaatse aanwezige waarden, binnen en buiten de ensembles, zijn zichtbaar op de beoordelingskaart (kaart 2).

De resterende gebieden zijn aangemerkt als 'gebieden B'. Dit zijn gebieden die binnen de grens van de kwelderwallen vallen, maar op perceelsniveau geen kruinigheid of andere landschappelijk of cultuurhistorisch waardevolle kenmerken (meer) hebben zoals bij de 'gebieden A'. Toch zijn (elementen van) de 'gebieden B' het beschermen waard, vanwege het behoud van de historische structuren. Op de verkavelingskaart (kaart 4) en de structuurkaart historische waterlopen en dijken (kaart 3) zijn deze historische structuren te vinden. Hierop is ook te zien dat delen van de 'gebieden B' geen onderdeel van de historische structuren uitmaken. Hier is meer ruimte voor aanpassingen aan het landschap.

2. Beoordelingskaart landschappelijke waarden

De beoordelingskaart geeft een overzicht van de nog aanwezige, maar ook reeds verdwenen, cultuurhistorische en landschappelijke waarden in het buitengebied ter plaatse van de gebiedsontwikkeling Harlingen - Franekeradeel. Omdat deze waarden in het hele gebied te vinden zijn, is de kaart niet begrensd door de dubbelbestemming 'Waarde - Reliëf kwelderwal, terpen en kruinige percelen'. De begrenzing van de dubbelbestemming, tevens de begrenzing van het werkingsgebied van de beleidsregel, is wel aangegeven op de kaart. Ook zijn de contouren van de ensembles (zie kaart 1) op deze kaart ingetekend.

Doel van deze kaart is, in hoofdzaak, te herleiden welke waarden in het gebied nog aanwezig zijn en in principe beschermingswaardig worden geacht. Ook geeft het inzicht in de totstandkoming van de onderverdeling van het gebied in de categorieën A en B. Het afwegen van verzoeken tot ingrepen in het landschap wordt gedaan met behulp van de informatie die deze kaart verschaft.

De op de kaart aangegeven cultuurhistorische en landschappelijke waarden zijn vastgelegd aan de hand van de gegevens uit de volgende bronnen:

- Friese Archeologische Monumentenkaart Extra (FAMKE);
- Cultuurhistorische kaart Fryslân (CHK);
- Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN3, 2014);
- Topografische kaart en satellietfoto's (2018);
- Hoogtemeting (2018) en waarneming in het veld (2019 en 2020);
- De bronnen ten aanzien van de waterlopen en dijken, als vermeld bij kaart 3.

Daar waar de gronden binnen de dubbelbestemming op dit moment nog cultuurhistorische en/of landschappelijke waarden aanwezig zijn, worden deze toegerekend tot de 'gebieden A'. Hieronder worden verschillende situaties genoemd op basis waarvan gebieden al dan niet zijn aangewezen als 'gebieden A'. Deze waarden zijn in voorkomende gevallen ook overlappend aanwezig.

• **Archeologische waarde**

Vanuit de provinciale FAMKE zijn de terreinen overgenomen voor zover deze onderdeel uitmaken van de volgende kaartlagen: 'Streven naar behoud', 'Streven naar behoud - beschermd' en 'Waarderend onderzoek (terpen)' binnen het advies ijzertijd - middeleeuwen. Deze zijn groen gearceerd op de beoordelingskaart en zijn allen aangewezen als 'gebieden A'.

• **Cultuurhistorische waarde**

Op basis van de provinciale CHK zijn cultuurhistorisch waardevolle elementen in magenta arcering overgenomen op de beoordelingskaart. De aanwezige boerderijplaatsen, (beschermd) buitenplaatsen landgoederen, kloosters, stinzen en states zijn op de kaart aangegeven en overgenomen als 'gebieden A'.

Ook is uit deze kaart (een deel van) het historische verloop van dijk- en waterstructuren en de spoorlijnen overgenomen. Daarvan is alleen het gedeelte dat vandaag de dag nog herkenbaar is in het landschap op de kaart ingetekend als behoudenswaardig. Verdwenen waterlopen waarvan de positie nog te herleiden is, zijn met stippellijnen weergegeven. De verdwenen delen van de spoorlijnen zijn in een lichte kleur ingetekend.

- **Historische landschappelijke elementen**

Uit bronkaarten zoals de grote Historische Atlas Friesland en de Atlas van Eekhoff zijn de nog aanwezige historische dijken, waterstructuren en overige historische lijnen (thans doorgaande wegen) overgenomen. Dit in aanvulling op de lijnen uit de CHK. De lijnen zijn zelf niet aangewezen als A of B gebieden, maar zijn wel van belang om een afweging te kunnen maken in de aanwezige waarden en mogelijkheden voor het aanbrengen van wijzigingen in het landschap.

- **Waterlopen in slenken**

Op basis van de landelijke hoogtekkaart (AHN3) zijn de nog aanwezige waterlopen in slenken overgenomen op de kaart. Deze waterlopen vormen onderdeel van het ontstaan en de herkenbaarheid van het landschap in de lager gelegen delen van het gebied.

- **Reliëf - kruinigheid**

Aan de hand van de specifiek voor dit doel ingevlogen hoogtekkaart, de AHN3, GIS-analyses en controles door middel van schouw ter plaatse, zijn de nog actuele kruinige percelen ingetekend. Onder punt 5, de hoogtekkaart, wordt dit nader toegelicht. Dit heeft geresulteerd in een categorisering in kruinigheidsklassen 1 t/m 3, waarvan de minst waardevolle (klasse 1) niet is overgenomen op de beoordelingskaart. De klassen 2 en 3 zijn aangewezen als 'gebieden A'.

- **Ensembles**

Daar waar kruinige percelen elkaars aanwezigheid versterken, vaak in combinatie met andere cultuurhistorisch waardevolle en/of landschappelijke elementen (zoals hierboven genoemd), zijn deze gebieden op de kaart aangegeven als ensemble. Binnen het ensemble kunnen zich ook enkele niet-kruinige percelen bevinden. Doordat deze percelen binnen het ensemble zijn gelegen, zijn ook deze percelen aangewezen als 'gebieden A'. De sloten binnen en rondom een ensemble zijn eveneens beschermd.

3. Structuurkaart historische waterlopen en dijken

Daar waar gebieden zijn aangewezen als 'gebieden B', komt het wel voor dat er zich nog historische waterlopen en dijken bevinden. Ook zijn er in het landschap nog delen zichtbaar van de vroegere spoorlijnen die door het gebied hebben gelopen. In de kaart is aangegeven waar de spoorlijnen lagen, en welke delen daarvan nog herkenbaar zijn in het landschap. Gestreefd wordt naar het behoud van deze historische structuren, of waar mogelijk versterking daarvan, ook in de 'gebieden B'.

De lijnen op deze kaart komen overeen met hetgeen aan historische spoorlijnen, dijken en waterlopen is opgenomen op kaart 2. Echter door de veelheid aan informatie in die kaart en het belang van deze historische structuren, is ervoor gekozen om deze ook nog op een aparte kaart zichtbaar te maken.

De aangegeven historische lijnen zijn gebaseerd op de volgende bronkaarten:

- Schotanus-Halma-Atlas (1718);
- Grote Historische Provincie Atlas Friesland (1853-1856);
- Atlas van Eekhoff (1849-1859);
- Eerste editie Waterstaatskaart (Harlingen, 1873);
- Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN3, 2014);
- *Het landschap van de Friese klei: 800-1800* van Philippus Breuker (2018);
- Topografische kaart en satellietfoto's (2018).

4. Verkavelingskaart

De overheersende verkavelingsrichtingen in het gebied zijn weergegeven in de verkavelingskaart. Deze kaart geeft een beeld van de dominante lijnen die kenmerkend zijn voor de verkavelingsstructuur, voor zover gelegen binnen en/of doorlopend in de dubbelbestemming.

Er is sprake van blokverkaveling. Aangezien de positie van de dwarsloten van ondergeschikt belang is voor de landschapsstructuur, zijn die in deze kaart niet ingetekend. Daarmee is echter niet gezegd dat deze zonder meer gedempt mogen worden. De aanwezigheid van dwarsloten is essentieel voor de herkenbaarheid en behoud van het landschap als blokverkavelingsstructuur, echter doet eventuele verschuiving van deze sloten, in de meeste gevallen, niet af aan de landschappelijke waarde van het gebied - voor zover deze niet (ook) zijn ingetekend op kaart 3.

De verkavelingskaart toont het structuurbepalende slotenpatroon waar de beleidsregel aan refereert.

5. Hoogtekaart

De hoogtekaart toont de ingevlogen hoogtes van november 2018. Op basis van de hoogtekaart is met GIS-bewerkingen een eerste indicatieve selectie gemaakt van nog bestaande kruinige percelen. Dit is gedaan door per perceel het laagste punt te vergelijken met het hoogste punt en zo het hoogteverschil te bepalen per perceel. Ook is de mate van bolling berekend door dit hoogteverschil te relateren aan de omvang van het perceel.

Omdat de werkelijkheid nooit helemaal met GIS-methoden valt te vangen, zijn de GIS-geselecteerde kruinige percelen vervolgens getoetst in het veld door visuele waarneming. In verschillende gevallen is de kruinigheid van geselecteerde percelen in werkelijk niet of nauwelijks waarneembaar gebleken, wat met name het geval is bij de grotere percelen. Bij kleinschaliger percelen is de kruinigheid juist veel beter waarneembaar. Ook leverde de aanwezigheid van gewas bij de hoogtemeting in sommige gevallen verstoring op.

Op basis van de GIS bewerkingen en de controles in het veld zijn vervolgens de volgende categorieën onderscheiden:

- 1 - geen tot nauwelijks reliëf
- 2 - matig reliëf
- 3 - duidelijk reliëf
- 4 - zeer goed herkenbaar reliëf

Bij de veldwaarnemingen is gebleken dat in verschillende gevallen het onderscheid tussen de klassen 2 (matig reliëf) en 3 (duidelijk reliëf) niet groot was. Om die reden zijn de twee middelste klassen samengevoegd, zodat er nu sprake is van drie categorieën voor kruinigheid: hoog (3), midden (2) en laag (1). De laagste klasse is niet op de kaarten afgebeeld.

Op de in 2018 ingevlogen hoogtekaart ontbreekt een aantal percelen. Deze percelen zijn aan de hand van de AHN3 in combinatie met visuele waarneming alsnog toebedeeld aan een kruinigheidsklasse.